

Halk İnançları Çalışmalarına Teorik ve Metodolojik Yaklaşımlar

Metin EREN (*)

Öz: Halk dini, halk inançları çalışmaları halk biliminin üzerinde en çok araştırma yapılan alanlarından biridir. Halk inançlarına değinmeden herhangi bir halk bilimi incelemesi yapmak neredeyse olanaksızdır.

Türk halk inançları ile ilgili çalışmalar uzun bir süre genel dinsel yaşantı içerisinde farklılık gösteren inançların tespit edilmesi, inançların kökeninin tespit edilmesi, inançların karşılaştırılmalı bir şekilde incelenmesi ile sınırlı kaldı.

Halk inançları çalışmaları bu anlamda belli bir nitelik ve niceliğe ulaşmış durumdadır. Bununla birlikte, konuyla ilgili incelemeler, dinin toplumsal ve bireysel hayatta devam edegelen rolü nedeniyle tükenmek bir yana yeni şartlar çerçevesinde daha da yoğunlaşacaktır. Halk dini/halk inançları çalışmalarına üretilen yeni metodik ve teorik yaklaşımlar bu çalışmalarda araştırmacılara yeni bakış açıları sunacaktır.

Bu makale, halk inançlarının çalışılmasına dönük yeni yaklaşımları ve tartışmaları incelemektedir. Araştırmacının kendi kültürel değerlerinin, kişisel özelliklerinin dikkate alınmasını salık veren refleksiv yaklaşım, verneküler ve performans odaklı yaklaşımlar incelenecek ve bu metodolojik ve teorik yaklaşımların Türk halk inançları çalışmalarına etkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk halk inançları, refleksiv, verneküler, performans.

New Theoretical and Methodological Approaches in Folk Belief Studies

Abstract: Folk religion and folk beliefs is one of the most searched domains of folklore. It is almost impossible to conduct a folkloristic research without referring to folk beliefs.

Studies about the Turkish folk beliefs have long remained limited with identifying beliefs that differed in the religious life, determining the roots of beliefs and examining beliefs in a comparative way.

Studies on folk beliefs in this sense have reached a certain quality and quantity. However, studies about the topic will intensify even more depending on new conditions rather than diminish due to the ongoing role of religion in individual and social life. New methodological and theoretical approaches in folk religion/folk belief will offer new perspectives for researchers in such studies.

This article analyzes new approaches and debates on the study of folk beliefs. Reflexive approach, that advise the consideration of the researcher's own cultural values, personal characteristics, and performance-oriented and vernacular approaches to be taken into consideration, will be used and the methodological and theoretical approaches will be focused in the study of Turkish folk beliefs.

Keywords: Turkish folk beliefs, reflexive, vernacular, performance.

*) Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (e-posta: metineren1976@gmail.com)

Giriş

Halkbilimi çalışmaları tarihinde 20. yüzyılın son çeyreğinde oluşan yeni teorik yaklaşımlar, halkbilimi disiplininin çalışma konuları arasında yer alan halk dini ve halk inançları alanlarına da yansdı.¹

Yeni teoriler, daha önce kullanılan yaklaşımların kısmen veya tamamen eleştirisine dayanmaktaydı. “Postmodernlikle birlikte bilimsel rasyonalizm ve romantizmin kötü kullanımı eleştirilmeye ve halk inançları ile ilgili çalışmalar eski paradigmalardan ötesine geçmeye başladı.”(Mullen 2000: 131).

Halk inançlarının incelenmesine dönük farklılaşan metodolojik ve teorik yaklaşımlar aslında folkloristğin bir disiplin olarak geçirdiği dönüşüm ile paralellik arz ediyordu. Folkloristğin geçirdiği değişimi betimlemek bu açıdan faydalı olacaktır. Folkloristik alanını yeni yaklaşımları dikkate alarak değerlendiren isimlerden Dan Ben-Amos disipline hakim geçmiş yaklaşımları ifade ederken kendi yaklaşımını da şu şekilde dile getirir: “Şu ana kadar, mevcut tariflerin çoğu, folkloru bir şeylerin bir koleksiyonu, derlenmesi gibi görmüşlerdir. Bunların hepsi tamamlanmış ürünler veya formüle edilmiş fikirlerdir; onları derlemek mümkündür... Folklor parçalarını derlemek nesnelere kendi tabii çevresinden metodolojik bir soyutlama, ayırma gerektirir... Bu soyutlama, bir araştırma amacı için vazgeçilmezdir. Bununla birlikte bu soyutlama, sadece metodolojiktir ve bütünlüklerin gerçek doğasıyla (bir eşyanın veya nesnenin kendi doğal çerçevesinin sahip olduğu veya gerektirdiği yapıyla) karıştırılmamalı veya yeri değiştirilmemelidir. Daha da ötesi bu soyutlanmış şeyler üzerine kurulmuş herhangi bir folklor tanımı yapılacak yanlışlığı bütüne yayar. Folkloru tanımak için fenomenleri var oldukları şekilde incelemek gereklidir. Kendi kültürel çevresinde folklor, bir şeylerin derlenmesi değil; bir proses (işlem), tam olarak da nakletme esasına dayalı bir süreçtir.” (Ben-Amos 2003: 41). Bu yaklaşım Geertz’in genel olarak kültürün bir bağlam içinde anlaşılabilirliği ve kültürün işleyiş sürecini bir iletişim süreci olarak gören yaklaşımıyla paraleldir (Geertz 2010: 29, 111). Bu yeni yaklaşımla birlikte folklor ürünleri “sanatsal iletişim” yoluyla kültürün taşındığı ürünler olarak kurgulandı. Kültürel olgular ve süreçler birer metin olarak ele alınıp işlenmeye başlandı. “Metin, yalnızca buzdağının görünen yüzünü yansıtır. Bu buzdağının altında bütüncül ve karmaşık bir davranış örgüsü yer almaktadır. Folkloristler, anlama ve anlamı okuyucularına açıklama çabalarında inanç ve geleneklerin kendilerini kültür içerisinde nasıl gösterdiklerini anlamaya ve açıklamaya çalışmaldırlar” (Bauman 1983: 362). Kültüre ait unsurların birer “metin” telakki edilip bu metinlerin üzerine inşa edildiği yapı, mümkün olduğunca, en geniş şekilde anlaşılmalı çalışıldı.

1) Halkbilim yöntem ve kuramları ile ilgili geniş değerlendirmeler için bkz. (Çobanoğlu, 2005; Cocchiara, 1981).

Halk İnancı İncelemelerinde Yeni Yaklaşımlar

20. yüzyılla birlikte sosyal ve beşeri bilimlerde görülen en önemli yenilenme disiplinlerarası yaklaşımın yaygınlaşmaya başlamasıdır. Bu yeni yaklaşım halkbilimi çalışmaları için de geçerli oldu ve söz konusu bilime yeni ufuklar kazandı. Araştırmacıların kendi disiplinleri içine gömülmüş olarak yaptıkları çalışmalar nitelik ve nicelik olarak literatürleri zenginleştirdi; bununla birlikte herhangi bireysel veya sosyal bir olgunun tam olarak anlaşılması çabası tek bir disiplinin yaklaşımları çerçevesinde gerçekleşmeyecek duruma geldi. 18. yüzyılın sonundan itibaren felsefeden koparak şekillenmeye başlayan yeni disiplinler, olguları anlam bütünlüğü içerisinde kavrayabilmek için aralarındaki sınırları inceltmeye, işbirliğini artırarak disiplinlerarası ve disiplinlerötesi yaklaşımlar geliştirmeye başladı (Gulbenkian 1998: 89; Wulf 2009: 307-309).²

“Yeni binyıl (folklor disiplininin) yerleşik sınırlarını değiştirmeye başladı, disiplinlerarası stratejiler durağan ve sabit bilim sınırlandırmalarına göre daha da başarı kazandı. Kendi sınırlarına gömülmüş bir folkloristik sürdürülemez hale geldi (Briggs 2008: 96). Anlama eyleminin çok yönlü bir bakışı gerektirmesi günümüzde disiplinlerin parçalı yapısının sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Kendi disiplinin içine gömülmüş, toplumsal işleyişin dışında yaşamaya çalışan uzmanlıklar bireyler için de anlamdan yoksun görünmeye başladı. Bilimsel incelemenin bizatihi kendisi için yapılmasından öte ürettiği ve ifade ettiği anlam önem kazanmaya başladı.

“Analizlerim, doğrudan kaynaklarımın bakış açılarından oluşmamıştır. Yorumlarım, onların sözlerinin felsefe, tarih, folkloristik, antropoloji, etnik çalışmalar, etnomüzikoloji ve diğer alanlarla etkileşim içerisinde ortaya çıkmıştır.” (Briggs 2008: 98). Bu ifadeler, insanın gerçeği kavrama çabasının tek bir disipline sığdırılmayacağına dair geçerli bir tanıklıktır. Richard Bauman folklorun geleceğinde önemli olan hususun disiplinlerötesi ve bütüncül bir yaklaşım sergilenebilmesi olduğunu belirtir. Halkbilimi, kendisiyle entelektüel bir mirası paylaşan disiplinler ile bağlantılı olmalıdır; aynı zamanda folklorun temel meseleleri/yaklaşımları çerçevesinde disiplinlerötesi ve bütüncül bir vizyona sahip olmalıdır (1996: 19).

Halk inançları çalışmalarında disiplinlerarası/disiplinlerötesi çalışmalar çok daha önem kazanmaktadır; çünkü halk inançları çalışmaları sosyolojiden, antropolojiye, psikolojiden, siyaset bilimine, ilahiyattan tıp bilimlerine kadar oldukça geniş bir bilimler dizisi ile doğrudan ilişkilidir. Bu alanda bir disiplin tarafından yapılacak bir çalışma diğer disiplinleri de ilgilendirecektir. Kimi durumlarda bir halk inancının anlam çerçevesini belirginleştirmek folkloristik dışındaki bir disiplinin bakışını bilmek ve uygulamakla mümkün olabilecektir. Tarih, sosyoloji, antropoloji vb. alanlara ait bir bilgi halk kültürüne ait bir olguyu açıklayıcı olabilmektedir. Alan Dundes, bir açıklama getirilemeyen, tartışmalı bir çok halk inancını psikoloji disiplinin verilerinden faydalanarak izah eder (2005: 389-391).

2) Sosyal bilimlerin teşekkülü, temel paradigmatları ve değişimler-gelecek ile ilgili tasarımlar noktasında bkz. (Wallerstein, 1997; Kızılcelik, 2004).

Folklor çalışmalarındaki yeni yaklaşımlar halk inançları ile ilgili çalışmalara da yansdı. 1980'lerden itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nde etkili olan yaklaşımlardan biri David Hufford'un doğaüstüne dönük inançların tecrübe merkezli bir teori ışığında, önyargılardan uzak bir şekilde çalışılması gerektiği anlayışı oldu. Egzotik bir nesne olarak halk kavramından uzaklaşılırken şehirlerde ve tüm sosyo-ekonomik sınıflar arasında, farklı eğitim seviyelerinden kişiler arasında, kırdan, şehirde ve kenar mahallelerde halk inançları çalışıldı.

Hufford inanç çalışmalarında sübjektiflik kavramına vurgu yaptı. Ona göre ötekine ait inançların çalışılmasında tamamen objektiflikten söz edilemez. Araştırmacıya dönük refleksiv analiz kaynak kişinin inançları, araştırmacının bilimsel bilgisi, kişisel inançları ve yerleşik ideoloji arasındaki ayırım hakkında bilgi verir. İnançla ilgili meselelerde yansızlık, nötr olma durumu imkansızdır. Bu durumda yansızlık, bir kişinin araştırma sırasında kendi inançlarını askıya alarak inceleme nesnesine yaklaşması anlamına gelecektir.

“Araştırmacılar olarak bizlerin amaçları bize bilgi veren kişilerin amaçları ile bağlantılı değildir. Biz onlarla “hakikat”e dönük bir birlikteliği paylaşırız; fakat neyin hakikat olduğu hakkında genel bir uzlaşamama da söz konusudur. Bu farklılıklar araştırmacının sosyal ve kişisel farklılıklarından kaynaklanır ve kişisel ilgiler, çalışmamızın gerektirdiği ilgilerle çatışır.”(Hufford 1995: 63-64).

İnsanların inançlarına dönük tutumları ile araştırmacıların bu inançlara dönük tutumları farklılaşmaktadır.

Hufford, bir birey olarak kişinin sesi ile bilimsel ses arasında farklılık olduğunu belirtir. Akademik dünya tekçi bir yapıya sahip değildir ve kendi içinde farklılaşmaktadır. Birçok folklorist kaynak kişileriyle aynı inançları paylaşmaktadırlar. Araştırmacının araştırma nesnesi ve şahsi inançlarının kesişmesi, meslektaşlarımız ve öğrencilerimiz için faydalı olabilir; fakat yansız ses kişisel sesimiz olacaktır (Hufford 1995: 65-66) açıklamasını yapar.

Bu yaklaşım insan ve toplum çalışmalarında kaynak kişi veya kişiler kadar araştırmacının kendisinin de incelenmesi gerektiğine dikkat çeker. Araştırmacı ister kendi kültürel çevresinde bir çalışma yürütsün isterse de farklı bir kültürel çevrede bir inceleme yapsın kendi yaklaşımlarıyla alanda olacaktır. İnceleme sırasında kendi kültürel kodlarını ne şekilde ve ne kadar kontrol altında tutabileceklerdir. İndirgeme ve yüceltme gibi tavırlar da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Hufford'ın yeni yaklaşımlarının etkisini Mullen şu şekilde ifade eder: “İnsanın doğaüstü tecrübelerini psikolojik işleyişler, kültürel inşalar ve halüsinasyonlar şeklinde önemsizleştirmek yerine; gerçek, doğaüstüne dönük insan tecrübesini öztecübeler olarak gördü (ve böylece) inanç araştırmacıları için değerlendirilebilir teorik bir çerçeve sağladı. Ruhsal boyutla ilgili bilgiyi sağlayan bireye dönük saygıyla dayanan tecrübe-merkezli yaklaşım, bu şekilde bilimsel patolojikleştirmeden kaçınılması araştırmacının, bireyin gerçek hislerine yoğunlaşan bir açıklama modeline ulaşılması amaçlandı (2000: 131-132).

Araştırmacının, kendi inançlarından bağımsız bir çalışma yürütmesi için kendisini de bir nesne gibi ele alması, araştırma sonuçlarına da bu dikkat penceresinden yaklaşması gerekmektedir. Araştırmacının, araştırma nesnesi olan konu, kişi ve gruplarla kendisini özdeşleştirmeden çalışmasını yürütmesi gerekmektedir. Halk inançları söz konusu olunca “egzotik” olanı keşfetme arzusu kültürel bütünlüğe uymayan verileri abartma, kimi zamanda araştırmacı, içinden çıktığı bir grubun inançlarını inceliyorsa “sıradışı” olan, farklı olan bilgiyi küçültme veya yoksayma eğilimleri ortaya çıkabilir.

Hufford’un etkilerinden biri de epistemik bir kaynak olarak sezgiye ve mistik bireysel tecrübeye açtığı alanla ilgilidir. Hufford’a göre birçok yaygın ruhsal inanç sezgisel olana atıfta bulunulan tecrübelerle desteklenmektedir. Sezgi, rasyonalite üzerinde bir önceliğe sahiptir ve bu tecrübeye sahip kişiler romantik antropolojinin “primitiv”lerinden çok da farklı görülmemektedir. Bu kişiler ruhsal görüşü/algıyı yitirmiş medeniler karşısında, günlük yaşamda kutsalla bağlantılı hislere sahiptirler. Mullen, Hufford’un sezgiye/doğüstüne açtığı alanın oluşturduğu ikiliğin, eğitim ve sınıf gibi hiyerarşilere tabi olmadığını ifade eder. Bütün sınıflardan ve eğitim seviyelerinden insanlar olgu/olayları sezgisel olarak bilebilirler (Mullen 2000: 133). Bu yaklaşım, yukarıda da belirttiğimiz bilimsel rasyonalizmin paradigmalarının dışında bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, halk inançları ile ilgili çalışmalarda göz ardı edilmemesi gereken sonuçlar üretme imkanına sahiptir.

Halkın dini yaşantısının ve inançlarının anlaşılmasına dönük diğer bir yaklaşım özellikle mimaride kullanılan, Leonard Norman Primiano tarafından dini çalışmalar çerçevesinde de yeni bir kavramsallaştırmaya tabi tutulan “Vernacular Religion” “Verneküler din” kavramıdır. Primiano’nun verneküler modeli inanç çalışmalarına dönük disiplinlerarası yaklaşımın değerini vurgular. Ona göre halk dini veya dinî folklor çalışmalarındaki yaklaşım ve kullanılan terminoloji indirgemeci, olumsuzlayıcı bir terminolojidir. “Verneküler din” kavramsallaştırması halk yaşamı, folklor ve din konularının birlikte çalışılması için metodolojik bir araç sağlamaktadır. Verneküler dini teori, bireylerin dini yaşantılarının çalışılmasına dönük disiplinlerarası bir yaklaşımı içerir. Bu yaklaşım, dini inancın nihai öznesi, dini inancın maddi kültürdeki ifade biçimleri, dini inancın sözel, davranışa yansımış ifadeleri ve dini inanç sürecine özel bir dikkati içerir (Primiano 1995: 37-38). Primiano, öncelikle kavramsallaştırmaya dikkat çeker; çünkü halk dini/halk inancı kavramları geçmiş tanımlamaların olumsuz içeriğini taşır. Disiplinlerarası yaklaşıma yapılan vurgu da mevcut eğilimleri yansıtır (1995: 37-38).

Primiano’ya göre inancın şekillenmesi, kazanılması inanan kişiler arasında bilinçli veya bilinçsiz karmaşık bir dizi etkileşimi gerektirir. Bu süreç, çevre-birey, birey-çevre arasında çok yönlü bir etkileşim sonucunda kazanılır. İnsan bağlamında; fiziksel ve psikolojik genetik, doğal çevre, aile, toplum, dini kurumlar, gelenek, eğitim, sosyalleşme süreçleri, iletişim araçları, politik ve ekonomik şartlar inancın şekillenmesinde etkili unsurlardır. Bütün bu unsurlar birbirleriyle insan zihninde etkileşerek Yoder’in “Organik bir sistem olarak inancı” teşekkül ettirir. Bu yapı aynı zamanda kendi bağlamında hisleri

ve fikirleri şekillendirir. Bu durum, konuyla ilgili çalışmaların çok yönlü olması gerektiği sonucuna götürür. Dini inanç karmaşık bir sürecin sonucunda şekillenir. Bu süreç detaylı ve bütüncül bir yaklaşımla incelenmedikçe eksik anlaşılacaktır (1995: 43-44).

Dini inancın, hayatın ve insanın bütün boyutlarına yansıyan sanatsal veya iletişimsel boyutları vardır. Bu yaklaşımla dini inancın, kutsal, mistik veya kimi durumlarda doğüstü/hurafe şeklinde sınıflandırılması yerine yekpare bir tecrübenin farklı görünüşleri olarak ele alınabileceği düşünülür. Dini inanç, gelenek içerisinde inanan bireyler sayısınca farklı şekiller alır (Primiano 1995: 50-51).

Primiano, iktidar ilişkisinin sosyal bağlamında var olan şekliyle verneküler inancın ideolojik boyutlarının çalışılmasına da ihtiyaç olduğunu belirtir. O, sıradan insanların gündelik yaşamlarını doğrulayan yaratıcı bir meşrulaştırmayı da içeren dini ifadenin “görsel ve performans” boyutlarını da dikkate alan dinsel ve sanatsal boyutlarıyla çalışılmasının önemi üzerinde durur (1995: 44).

Primiano gibi Mullen da dikkatimizi halk inancı çalışmalarının performans merkezli çalışılması gereğine dikkat çekmektedir: “İnanç çalışan folklorist, sadece insanın doğüstü tecrübesiyle ilgilenmek ihtiyacında olmamalıdır; aynı zamanda dini tecrübe şeklinin yanında küçük grup ortamlarında (sıklıkla sanatsal) grubun diğer üyelerine ifade edilme şekliyle de ilgili olmalıdır. Dini tecrübenin kültür içerisinde ekonomik veya politik amaçlarla yeniden biçimlendirilmesini de içerecek şekilde daha geniş kesimlerle iletişimini de içermelidir. Folkloristler, inançların politik veya ekonomik amaçlarla ne şekilde kullanıldığının farkında olmalıdır. Aynı zamanda halk inançlarının maddi kültürle, halk sanatı ile beslenme tarzları ile ve verneküler mimari ile olan ilişkilerini de incelemeliyiz. Disiplinlerarası/ötesi incelemeler yoluyla halk inançları çalışmalarına yaklaşmalıyız. Performans yaklaşımlı çalışmalar ve kültürel politika, inanç çalışmalarının kendine has ihtiyaçlarına/gerekliliklerine adapte edilmelidir.”(Mullen2000:136).

Performans merkezli çalışan araştırmacılar genellikle inanç türlerini sanatsal boyuttan yoksun oldukları mülahazasıyla ihmal etmektedirler. Diane Goldstein, bir makalesinde dini ifadenin sekülerleşmesiyle sonuçlanan dini hitabet türlerinin performans teorisinin uygulanabileceği sanatsal türler olarak ele alır. “Bu çalışmaların çoğunda ihmal edilen hususlardan biri de dini ifadenin barındırdığı dini özüdür. Bu tür icralar inanç söyleminden doğar ve inanç söylemini parça parça oluşturur ve inançların takipçilerinin ruhsal kurallarını ve normlarını belirler (Goldstein 1995: 30).

Şüphesiz doğüstü tecrübeye dâir her anlatı Bauman’ın “estetik his” dediği duruma karşılık gelmeyebilir ve iletişim modu yüksek olmayabilir, belli bir çerçevedeki özel bir dinleyici kitlesine hitap etmeyebilir; fakat birçok anlatı olacaktır ve folklorist performans yaklaşımının kabul edilebilirliğini belirlemek için anlatının bağlamına dikkat etmek zorundadırlar (Mullen 2000: 138).

Geçmişten Geleceğe Türk Halk İnançları Çalışmaları

Türk halk inançları ile ilgili çalışmalara genel olarak bakıldığında nitelik ve nicelik olarak önemli çalışmaların yapıldığı tespit edilmektedir. Bu çalışmalar, sadece halkbiliminin inhisarında olan çalışmalar da değildir. Halkbilimi, sosyoloji, antropoloji, din bilimleri, felsefe disiplinleri kendi yöntem ve metodolojileriyle halk inançlarını ve halk inançları ile ilgili konuları incelemişlerdir. Konuyla bir şekilde ilgili tezler yüzlerce. Belli bir idari bölümün (il, ilçe, köy) halk inançlarını doğrudan ele alıp inceleyen çalışmaların yanında, ziyaret yerleri, geçiş dönemleri ile ilgili çalışmalar, ritüeller ve mitoloji çalışmaları, efsane ve memorat araştırmaları halk inançları ile doğrudan bağlantılı çalışmalardır. Kitap ve makaleler de katıldığında bu konuda devasa bir literatürün oluştuğu görülmektedir.

Bu çalışmalarda genel olarak tasviri yaklaşım seçilmiştir. Bu yaklaşım, belli bir inceleme alanındaki kültürel unsurların çeşitli yöntemler kullanılarak veri toplanması ve elde edilen verilerin sınıflandırılması ve tasvir edilmesinden oluşmaktadır.

Halk inançları çalışmalarında tasviri çalışmaların yanında dikkat çeken diğer bir eğilim karşılaştırmalı çalışmaların varlığıdır. Türkiye içinde ve genelde Türk dünyası ekseninde yatay ve dikey düzlemlerde yapılan karşılaştırmalı çalışmalar Türk halk inançlarının tarihsel sürekliliğini ve coğrafi yaygınlığını tespit bakımlarından önemlidir. Kültürel politığın inşası bakımından bu çalışmalar oldukça yerinde ve önemli çalışmalardır. Bir “Grand Teori” oluşturma yolunda bu çalışmaların hem yaygınlaştırılması hem de yeni yaklaşımlar ışığında yeni teorik ve metodik yaklaşımlarla zenginleştirilmesi gerekmektedir. Yalnızca etnik olarak Türk olan unsurların halk inançlarının incelenmesinin yanında/dışında iç içe veya komşu olarak beraber yaşanan toplumların da dini algılama biçimleri, halk inançları incelenmelidir. Bu yaklaşımlar, inceleme sahasını Orta Asya’dan Balkanlara; hatta yoğun bir Türk nüfusun yaşadığı Batı Avrupa’yı içine alacak bir genişliğe taşımaktadır. Bu çerçeveye ortak bir medeniyete sahip olduğumuz kültürel olarak etkilendiğimiz ve etkilediğimiz Fars ve Arap kültürel yapılarını da ekleyebiliriz. Bir yönüyle de Türklerin çoğunluğunun İslam dinine mensup olmaları daha da geniş bir karşılaştırma alanına ulaştırmaktadır. Kültürel unsurların barındırdığı farklılıklara rağmen bu coğrafyada yaşayan halkların en azından halk inançlarında ve bu inançların dayandığı zihin dünyasında, hayatı algılayış tarzında gösterdiği hayret verici benzerlik gözden uzak tutulmadan, incelikle yaklaşılması gereken bir husustur. Burada sadece halk inançlarının politigi üzerine daha derinlikli çalışmalar yapılabilmesine işaret edelim.

Karşılaştırmalı çalışmaların yapılabilmesi için mevcut malzeme bir imkan oluşturuyor olsa bile geniş bir sahanın bütün çeşitliliğiyle karşılaştırılması için çok sayıda çalışmaya daha ihtiyaç olduğu kesin. Hem Türkiye içerisinde halk kültürü ile ilgili geleneksel malzemenin derlenme çalışmalarının sonuçlanması hem de Türk dünyası genelinde halk inançları çalışmalarının tamamlanıp mümkünse Türkiye Türkçesine aktarılması gerekmektedir. Ortak bir bilgi havuzunun veya ağının tüm yönleriyle yapılacak bir karşılaştır-

ma için ne kadar gerekli olduğu tartışmadan uzak bir konudur. Karşılaştırmalı çalışmanın coğrafi ve güncel kısmının yanında tarihsel olarak da inşa edilmesi gerekmektedir. Tarihsel olarak inşa edilmeyen bir karşılaştırmaların veya uzak geçmişten getirilen malzemenin güncel saha araştırmalarından elde edilen verilerle kısmen bağdaştırılmasının bilimsel anlamda kalıcı sonuçları olmayacağı açıktır. Özellikle, Osmanlı kültür hayatının merkez-taşra bütünlüğü içerisinde tüm kaynakların işlenmesiyle şekillenecek bir resim bize bu konuda oldukça yardımcı olacaktır. Geniş ve zengin bir edebiyat, tarih, dini ilimler, seyahatname (yerli-yabancı) literatürünün tam anlamıyla gün yüzüne çıkarılmasının Türk kültürünün tarihsel bütünlüğüne ciddi katkılar sağlayacağı kesin. Osmanlı edebi dünyasının hayata bakan yüzünün çalışmalara yansımaya başlaması bu konuda ümit vericidir. Seyahatnameler, halk kültürü ile ilgili zengin etnografik gözlemler içermektedir. Nesnellik noktasında bazı problemler taşımakla birlikte bu kaynaklardan yararlanılabilir. Oldukça didaktik olduğu düşünülen tarih kitapları bile bu konularda bize bilgi sağlamaktadır.

Karşılaştırmalı metot çerçevesinde halk inançlarının kaynağına inmeye çalışılmalı; böylece kültürel etkilenmeler de resmedilmelidir.

Karşılaştırmalı metot çerçevesinde yapılması gereken çalışmalardan biri de halk inançlarının bir tip kataloğunun, halk inançları haritalarının çıkarılmasıdır. Geç kalınmış çalışmalar olmakla birlikte karşılaştırmalı metodun eksik kalmaması için bu çalışmalar yapılmalıdır.

Türkiye, özellikle 1980'lerden sonra yoğun bir ekonomik, sosyal, eğitim-bilgi dönüşümü geçirmeye başladı. Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan bu dönüşümün halk inançları çalışmalarına da etkisi olmuştur. Türkiye'nin geçirdiği toplumsal dönüşüm de dikkate alındığında halk inançları çalışmalarının bu yeni sosyal yapılanmayı da dikkate alması gerekir. Romantik halk ve folklor algısının etkisiyle geleneksel ortamlarda halk inançları ile ilgili çalışmalar yapıldığı gibi yeni ilişkiler ağının şekillendiği, ekonomik, kültürel, eğitim-bilgi ağlarının, yaşam mekanlarının ve zihniyetin dönüştüğü (veya ne kadar dönüştüğü bu çalışmalar yapılmadan bilenebilir) şehir ortamlarında da halk inançları çalışmaları yürütülmeli.

Yukarıdaki tartışmalarda da açıkça görüleceği gibi folklor disiplininin inceleme alanı aslında herkes ve her yerdir. Bu yaklaşım, eğitimli-şehirli-birey özellikleri gösteren ortam ve kişilerin halkbilimi inceleme şablonuna çok da uymadığı şeklindeki bilimsel/romantik algıyı yıkmıştır. Toplumun inanış/davranış kalıplarını kavrayıp bunun gelenek içerisindeki yerini belirlemeye dönük çalışmalar yürütülmesi için inceleme sahasının hızla şehirlere çevrilmesi gerekmektedir. Şehirler, klasik halkbilimi yaklaşımlarının aksine folkloristik çalışmaları için oldukça verimli ve uzak durulmaması gereken alanlardır. "Farkında olmalıyız ki doğaüstü inançların dini temelli stoğu aydınlanmanın gücünden kuvvetlidir ve bugünün ortaya çıkan efsanelerini daha önce olduğu gibi belirler ve bütün sosyal, eğitimsel ve ekonomik sınıflar tarafından taşınır ve paylaşılır." (Degh 1996: 39).

Halkbilimci; bilgi, davranış ve kültürel ifadeler üzerine odaklanarak günlük tecrübeyi çalışır. Bunu, geçmişin yorumlanması olarak bugün varolan gelenek algısı içerisinde

yapar. İnancı, bu kültürel süreçlerin bir parçası olarak vardır; fakat o hiyerarşik olarak bir grubu diğerinden ayırmak için kullanılmamalıdır. Bu kavramı kullanarak halkbilimciler, bizim geleneksel-ideolojik ilgimizi marjinalleştirilmiş, dışlanmış gruplar üzerinde sürdürebilirler; aynı zamanda bilgisayar işletmeni, avukat, profesör ve öteki elitleri de ve gündelik yaşamın bir parçası olarak modernliğin öteki yüzlerini, elektronik medyayı, teknolojiyi de inceleyerek.” (Mullen 2000: 139) şeklinde düşüncelerini belirten Mullen’ı izlersek çalışma alanının genişliği ve karmaşıklığı daha iyi fark edilir. Halk inançları ile ilgili bilgi kaynaklarımız arasına basın ve günümüzün elektronik iletişim araçları da dahil olmuştur. Bu araçlar hem halk inançları ile ilgili algıları inşa etmekte hem de halk inançlarının yeniden üretilip yaygınlaştırılmasında yer almaktadırlar.

Halk inançları, halkın dini algılayma ve algıladığını ifade etme/uygulama şeklinin yansıması olduğundan, inançları genel dini bağlamın dışında arkaik unsurlar olarak değil; halk inançlarının dinî yaşamın bütüncül yapısı içerisinde ele almak gerekir. Bu da halk inançları çalışmalarının sosyo-kültürel bağlamı içerisinde ele alınmasını gerektirmektedir. Halkbilimi çalışmalarının temel yönelimi 1970’den itibaren metin merkezli olmaktan bağlam merkezli olmaya kaymıştır. Bu çerçevede halkbilimi ürünleri iletişim sürecinin ifade parçaları olarak incelenmeye başlanmıştır (Çobanoğlu 2003: 329). Halk inançları da kültürel sürecin bir parçası olarak bağlamı içerisinde eylem ve ifade şekilleri bakımından incelenmelidir. Tüm halk inançlarının tamamı performans teorisinde incelenmeye uygun olmasa da önemli bir kısmı için bu inceleme yapılabilir. Halk inançlarının iyi bir gözlemlenmesi bile hemen kendini ele vermeyen, anlaşılmasını kavramak için çok titiz saha araştırmaları yapmak gerekir. Linda Degh’in yerinde ifadesiyle, “İnanç, kültürel olarak yabancı araştırmacılar tarafından toplanamaz. İnancı, görülemez, duyulamaz, yerel kültürel mirasın bir parçası olarak davranışların/eylemlerin ve anlatıların arkasında gizlenmiştir. İnancı insanların dudaklarında değil, zihinlerinde yaşar. Yaygın halk inançları ifade edilmek zorunda değildir. Kültürel bellekte varolan bu inançlar güncel bir olay bu inançları hayata çağırınca kadar uyuklayabilirler.” (1996: 36).

Halk inançları çalışmaları aynı zamanda disiplinlerarası bir nitelik kazanmalıdır. Mevcut durum, birçok disiplinin halk inançları çalışmaları yaptığını göstermektedir. Bütüncül bir perspektife ulaşılması için disiplinlerin aralarındaki işbirliğini artırmaları gerekmektedir. Bu aynı zamanda halkbiliminin bir disiplin olarak geleceği üzerine düşünen ilim adamlarının ortak kanısı durumundadır.

Folklorist, hem kendisi/kendimiz hem de çalışma yaptığı insanlar için hayatın anlamının oluşum şekli olarak inancın ifade şekilleri ve uygulama tarzlarını anlamaya odaklanmalıdır. Folklor araştırmalarının faydalı oluşu onun inançları toplama ve kategorize etme yeteneğinin altında yatmaz; fakat folklor çalışmalarının insanların inanma tarzını/şeklini keşfetme yeteneğinde/kapasitesinde yatar (Motz 1998: 349). Bu çıkarsama, son kırk yılda folklordeki teorik dönüşümlerin mantıksal ilerlemelerinin bir sonucudur. Metinden-bağlama, parçalardan/bölgelerden süreçlere şeklinde; fakat halk inançları çalışmaları şimdiye kadar olduğundan daha karmaşık ve metodolojik sorunlara sahiptir.

Folkloristiğin öteki alanları romantizm ve bilimcilik bakış açılarından postmodern bakış açılarına geçerken bu derece sorunla karşı karşıya değildirlir (Mullen 2000: 139).

Halk inançları çalışmalarına dönük yeni yaklaşımlar, kendi çalışmalarımızla metodolojik ve teorik uyum içerisinde yeniden ele alınmalıdır. Mullen, yeni yaklaşımları ve bu yaklaşımların metodolojik ve teorik imkanları hakkında şu özet değerlendirmeyi yapmaktadır: “Refleksiv etnografi ve araştırmalardaki kültürel politiğin farkında oluşu folkloristlere bilimcilik ve romantizmin paradigmalarına kapılmaksızın inanç sistemi çalışmalarında yeni imkanlar açmakla sonuçlandı. Bununla birlikte, folkloristler ötekinin inançları ile ilgili hem romantize edici hem de hastalıklı gösterici öznel yargılarda bulunmaya devam etmektedirler. Sahip olduğumuz inanç birçok durumda hemen yanbaşımızdadır; fakat bu çalıştığımız inanç sistemine karşı olmayı veya ona yakın olmayı içermemektedir... Folkloristin kendi ideolojik ve kozmolojik konumuna dayanan dışlayıcı/patolojik olarak değerlendireci yargılar bulunabilir; fakat bu pozisyon açıkça ifade edilmelidir. Refleksiflik ve kültürel-politik farkındalık kültürel temsil problemini çözecek sihirli bir değnek değildir; fakat bizler geçmişin hatalarından bugünün araştırmalarının kötüye kullanımını düzeltmek için birşeyler öğrenebiliriz (Mullen 2000: 139).

Sonuç

Türk halk inançları ile ilgili çalışmalar, halkbiliminin en kışkırtıcı, üzerinde konuşulmaya ve elde edilen verilerin çok boyutlu yorumlanmasına en açık alanıdır. Geç çikılmış bir yolda alınmış mesafenin önemi inkar edilemez; bununla birlikte halk inançları, genel halk dini çerçevesinde öznel değerlendirmelere çok fazla kapılmadan, halkbiliminin mümkün bütün bakış açıları ile ve aynı zamanda disiplinlerarası bir yaklaşımla çalışılmalıdır. Karşılaştırmalı, tasviri çalışmalar belli bir dönem için verimli ve anlamlı olsa da günümüz bilimsel incelemeleri için bu çerçeve yeterli değildir. Bu nedenle de Türk halk inancı çalışmalarında güncel çalışma yöntem ve teoriler de dikkate alınmalıdır.

Geniş alanlardan elde edilen zengin veriler bizi aynı zamanda bir sentez çalışmasına zorlamaktadır. Bu sentez, geniş bir coğrafyada ortak bir inanç ikliminde yaşayan insanların birbirlerini daha iyi tanımalarına ve birbirlerini anlamalarına imkan sağlayacaktır.

Kaynakça

- Bauman, R. (1996). Folklore As Transdisciplinary Dialogue, *Journal of Folklore Research*, Vol. 33, No. 1: 15-22.
- Bauman, R. (1983). *The Field Study of Folklore in Context*, Handbook of American Folklore, Indiana: Indiana University Press: 362-368.
- Ben Amos, D. (2003). “Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru” (Çev. Metin Ekici), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, Ankara: Milli Folklor: 31-56.

- Bennett, G. (1994). "Geologists and Folklorists: Cultural Evolution and The Science of Folklore". *Folklore*, Vol. 105: 25-37.
- Boratav, Pertev N. (2003). 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: K Kitaplığı.
- Briggs, C. (2008). "Disciplining Folkloristics". *Journal of Folklore Research*, Vol. 45, No. 1: 91-105.
- Cocchiara, G. (1981). *The History of Folklore in Europe*, Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Çobanoğlu, Ö. (2005). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Degh, L. (1996). "What is a Belief Legend?". *Folklore*, 107: 33-46.
- Goldstein, Diane E. (1995). "The Secularization of Religious Ethnography and Narrative Competence in a Discourse of Faith". *Western Folklore*, 54: 23-36.
- Dundes, A. (2004). "Folkloristics in the Twenty-First Century (AFS Invited Presidential Plenary Address, 2004)". *The Journal of American Folklore*, Vol. 118, No. 470 (Autumn, 2005): 385-408.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. (Çev. Hakan Gür). Ankara: Dost Yayınları.
- Gulbenkian Komisyonu. (1998). *Sosyal Bilimleri Açın*. (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: Metis Yayınları.
- Haçerlioğlu, O. (1975). *İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Hufford, David J. (1995). "The Scholarly Voice and the Personal Voice: Reflexivity in Belief Studies". *Western Folklore*, Vol. 54, No. 1, Reflexivity and the Study of Belief: 57-76.
- Kızılcılık, S. (2004). *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Motz, M. 1998. "The Practice of Belief". *The Journal of American Folklore*, Vol. 111, No. 441, *Folklore: What's in a Name?*(Summer): 339-355.
- Mullen, Patrick B. (2000). "Belief and the American Folk". *The Journal of American Folklore*, Vol. 113, No. 448 (Spring): 119-143.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary, 8. Edition (madde başlığı, cd ortamından alınmıştır).
- Örnek, Sedat V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Primiano, Leonard N. 1995. "Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklore". *Western Folklore*, Vol. 54, No. 1, Reflexivity and the Study of Belief: 37-56.

- Wallerstein, I. (1997). *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*. (Çev. Taylan Doğan). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Wulf, C. (2009). *Tarihsel Kültürel Antropoloji*. (Çev. Özgür Dünya Sarısoy). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yel, Ali M. (2005). “İslâm’da Büyük ve Küçük Gelenekler ya da İslâm Din Antropolojisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü”. (Der. ve çev. Ali Coşkun). *Din Toplum ve Kültür*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yoder, D. (1974). “Toward a Definition of Folk Religion”. *Western Folklore*: 33: 2-15.